

ANDRZEJ CZAPKIEWICZ (1924–1990)

I marca 1990 r. środowisko polskich orientalistów zostało zaskoczone i boleśnie dotknięte tragiczną wiadomością o śmierci profesora Andrzeja Czapkiewicza. Zmarł nagle, podczas bardzo aktywnego — jak zazwyczaj — dnia pracy, na schodach w budynku Collegium Novum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Z tym miejscem był też związany przez większą część swojego życia.

Andrzej Czapkiewicz — znakomity uczony, o niezwykłych walorach intelektualnych i energii twórczej, posiadał osobowość człowieka renesansu, co miało wpływ także na jego zainteresowania naukowe. Wzorem swoich mistrzów — profesorów Tadeusza Kowalskiego i Tadeusza Lewickiego — zajmował się różnymi dziedzinami arabistyki, semitystyki oraz orientalistyki i — podobnie jak oni — był uważany za autorytet naukowy przez arabistów i orientalistów różnych specjalności. Przede wszystkim jednak był znany w świecie nauki jako specjalista w dziedzinie językoznawstwa semickiego, a w szczególności arabskiego. Był wybitnym znawcą arabskiego języka literackiego, dialektów i historii języka arabskiego.

Za największe osiągnięcie Andrzeja Czapkiewicza należy uznać zapoczątkowanie nowoczesnych badań nad językiem arabskim. Rezygnując z tradycyjnej i nieco już anachronicznej metody opisowej języków orientalnych, stosował w swojej pracy elementy metod współczesnych — strukturalizmu, językoznawstwa porównawczego i stosowanego, badań statystycznych — co postawiło arabistykę krakowską w rzędzie innych nowoczesnych filologii.

Przełom w podejściu do języka — zarówno literackiego, jak i dialektów — zaowocował wyodrębnieniem nowej specjalizacji w badaniach arabistycznych: kierunku językoznawczego, który za życia profesora i pod jego opieką rozwinął się w sposób znaczący. Wykorzystywanie nowoczesnych metod nie oznaczało jednak odcięcia się od filologicznej tradycji arabskiej; jako pierwszy z polskich arabistów Andrzej Czapkiewicz zainteresował się poglądami średniowiecznych filologów arabskich na język i jego pochodzenie, wnosząc cenny wkład do historii językoznawstwa ogólnego.

Trzy główne monografie profesora, będące podsumowaniem jego głównych kierunków zainteresowań, są jednocześnie najważniejszymi pozycjami w jego dorobku naukowym i znakomicie też ilustrują jego metodę i sposób pracy badawczej.

1) *The Verb in modern Arabic dialects as an exponent of the development processes occurring in them* (1975)¹ stanowi niezwykle udaną próbę syntetycznego ujęcia procesów, wpływających na kształtowanie się i rozwój współczesnych dialektów arabskich. Na podstawie analizy form morfologicznych czasownika w ponad 30 dialektach i skonfrontowania ich z analogicznymi formami w klasycznym języku arabskim i innych językach semickich (głównie aramejskim i ugaryckim) autor dokonał obserwacji powszechności i regularności dwóch typów zjawisk językowych: zanikania lub odradzania się pewnych form. Procesy rozwojowe zachodzące we współczesnych dialektach arabskich autor widział więc jako ścieranie się tych

---

¹ Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

przeciwstawnych tendencji, co dało mu podstawę do postawienia nowatorskiej tezy o tzw. „pulsacyjnym” charakterze rozwoju dialektów. Dodatkowo zastosowana metoda statystyczna pozwala na udowodnienie postępującego zróżnicowania pomiędzy dialektami na płaszczyźnie morfologicznej.

2) *Arabic idioms* (1983)² — to nowatorska próba uogólnienia mechanizmów związanych ze strukturą i funkcjonowaniem idiomów we współczesnym arabskim języku literackim i wykazania przyczyny zaobserwowanych zjawisk językowych. W celu przeprowadzenia tych badań Czapkiewicz zaadaptował metodę A. J. Greimasa³, zakładającą występowanie wielu wariantów znaczenia danego leksemu, w zależności od aktualnego kontekstu lub konsytuacji. Zgodnie z założeniem warianty te powinny być rozpatrywane w kategoriach klas semantycznych, a nie morfologicznych czy składniowych. Czapkiewicz stawia tu oryginalną tezę, że musi więc istnieć kilka kontekstów o charakterze metalingwistycznym, które wpływają na powstawanie i strukturę idiomów, a są zakodowane w psychice użytkowników języka czy też osób żyjących w tym samym kręgu kulturowym. Te niezwykle interesujące rozważania z dziedziny semantyki kontekstowej, zastosowane do arabskiego materiału, doprowadziły do ważnych stwierdzeń na temat idiomatycznego charakteru języka arabskiego. Zdaniem autora nie tylko względy stylistyczne rodzą potrzebę stosowania i tworzenia nowych idiomów, ale także specyficzny charakter języka, wyrażający się między innymi w ograniczonym i niewystarczającym zasobie leksykalnym w sferze abstrakcyjnej.

3) Praca *The views of the medieval Arab philologists on language and its origin in the light of As-Suyūṭī's „Al-Muzhir”* (1988)⁴ jest w założeniu autora przyczynkiem do historii językoznawstwa ogólnego, reprezentuje jednak o wiele większą wartość. Zawiera prezentację i komentarz do poglądów średniowiecznych filologów arabskich (VII/VIII–XV w.) na pochodzenie, strukturę i funkcjonowanie języka arabskiego. Uczony zastrzegł, że nie miał na celu przeprowadzania dokładnej analizy tych poglądów i porównywania ich z tezami współczesnej lingwistyki zachodniej, niemniej praca daje podstawę do wysnuwania bardzo interesujących wniosków na temat takich analogii — na przykład co do istnienia średniowiecznych odpowiedników współczesnej teorii znaków językowych czy też struktury głębokiej i powierzchniowej fraz.

Powyższe monografie spotkały się z bardzo pozytywnymi reakcjami środowiska arabistycznego w kraju i za granicą, przynosząc profesorowi duże uznanie. Prace te łączy kilka wspólnych cech, charakterystycznych zresztą dla całej twórczości naukowej Czapkiewicza: jasno postawiona i zawsze nowatorska teza, ogromny materiał językowy, metoda badania nawiązująca do współczesnych metod językoznawstwa ogólnego, rozważania dowodzące wielkiej wiedzy i erudycji, a zarazem bardzo ściśle, syntetyczne ujęcie konkluzji.

² „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Językoznawcze” 75, Kraków.

³ *Sémantique structurale*, Paris 1966.

⁴ „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Językoznawcze” 96, Kraków.

Oczywiście, pozycje te stanowią jedynie ułamek dorobku naukowego profesora, na który składa się — oprócz kilku innych monografii — cały szereg artykułów, referatów i recenzji na pokrewne tematy⁵. Warto jednak wspomnieć w tym miejscu kilka innych tytułów, które wskazują na różnorodność zainteresowań autora. W ich kręgu znajdowała się między innymi:

— literatura (np. *The functioning of the monologue in modern Arabic literature*⁶, *Licentia poetica w klasycznej poezji arabskiej a norma językowa w arabskim języku literackim*⁷);

— numizmatyka (np. współautorstwo monografii *Skarb dirhemów arabskich z Czechowa*⁸);

— onomastyka (np. monografia *Ancient Egyptian and Coptic elements in the toponymy of contemporary Egypt*⁹, *Z rozważań porównawczych nad toponomastyką Egiptu i Zachodniej Słowiańszczyzny*¹⁰);

— przekłady literatury pięknej (udział w tłumaczeniu ośmiotomowego wydania *Księgi tysiąca i jednej nocy*¹¹).

Prezentacja życiorysu i naukowych osiągnięć Andrzeja Czapkiewicza może tylko częściowo wyjaśnić ogromną rolę, jaką odegrał w rozwoju krakowskiej arabistyki. Trudno będzie oddać walory jego niezwykle żywego umysłu i pełnej kontrastów indywidualności, na którą składały się poczucie realizmu, fantazja i duża doza humoru, często zaprawionego ironią, dystans i zarazem ciepło w stosunku do ludzi, świadomość własnej wartości i autorytetu, ale też skromność i pokora prawdziwie mądrego człowieka. Silna osobowość profesora zawsze wywierała duży wpływ na otoczenie, budząc chęć naśladownictwa lub też potrzebę konfrontacji. W znaczący sposób wpłynęła na wybór drogi badawczej wielu arabistów i przyczyniła się w dużym stopniu do zaznaczenia udziału krakowskiej arabistyki w dorobku światowym.

Andrzej Czapkiewicz urodził się 3 lipca 1924 r. w Tarnowie, w rodzinie profesora gimnazjum. Naukę w szkole średniej przerwał wybuch II wojny światowej. Za udział w ruchu oporu został w 1943 r. aresztowany, a następnie wywieziony do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen. Po wyzwoleniu obozu przez Amerykanów w 1945 r. dotarł do Włoch i dołączył do Polskich Sił Zbrojnych. Następnie przedostał się do Anglii, gdzie ukończył I klasę szkoły średniej. Do Polski powrócił

⁵ Zob. E. Górską, *Bibliography. Works of Professor Andrzej Czapkiewicz*. „Folia Orientalia” XXVIII, 1991, s. 9–12; a także: M. Dziekan, Z. Poniatowski, *A Bibliography of Arabic and Islamic studies in Poland (1945–1992)*, Warszawa 1993.

⁶ „Folia Orientalia” XXIV, 1987, s. 207–211.

⁷ „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historycznoliterackie” 70, 1989, s. 33–41.

⁸ T. Lewicki, S. Nosek, M. Opozda-Czapkiewicz, *Skarb dirhemów arabskich*, Warszawa–Wrocław 1957.

⁹ Kraków 1971.

¹⁰ „Onomastica” XVII, 1972, s. 187–189.

¹¹ Wyd. 1. Warszawa 1973; wyd. 2. 1976; *Wybór* (1 tom): wyd. 1. 1976; wyd. 2. 1977; wyd. 3. 1982.

w 1947 r. Zamieszkał w Krakowie i kontynuował naukę w I Liceum Ogólnokształcącym im. B. Nowodworskiego, gdzie w 1948 r. otrzymał świadectwo dojrzałości. W tym samym roku rozpoczął studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, z którym miał się związać do końca swojego życia.

W latach 1948–1952 Czapkiewicz studiował arabistykę w ówczesnej Katedrze Filologii Orientalnej pod kierunkiem wybitnego uczonego — arabisty i historyka — profesora Tadeusza Lewickiego.

Po ukończeniu studiów w 1952 r. podjął pracę jako asystent, a potem starszy asystent. Zdobywał kolejne stopnie naukowe, przechodząc zwyczajowe etapy kariery uniwersyteckiej. Doktoryzował się w r. 1964 na podstawie rozprawy *Ancient Egyptian and Coptic elements in the toponymy of contemporary Egypt*. W 1975 r. przedstawił pracę habilitacyjną pt. *The Verb in modern Arabic dialects as an exponent of the development processes occurring in them* i uzyskał stopień doktora habilitowanego oraz tytuł docenta.

W 1972 r. Katedra Filologii Orientalnej została przemianowana na Instytut Filologii Orientalnej, w ramach którego zaczęły działać odrębnie poszczególne zakłady, w tym Zakład Arabistyki. W 1976 r., po odejściu na emeryturę profesora Lewickiego, Andrzej Czapkiewicz objął funkcję dyrektora Instytutu i kierownika Zakładu Arabistyki, przejmując jednocześnie opiekę nad Pracownią Źródeł Orientalnych i Numizmatyki, wchodzącą w skład Instytutu.

Do wielkich zasług profesora Czapkiewicza należy utrzymanie działalności tej placówki pomimo wielu niesprzyjających okoliczności. Założona przez profesora Lewickiego i działająca do tej pory pracownia jest jedyną na świecie instytucją o tym profilu badawczym. Pomimo to bardzo trudno było przekonać ówczesne władze Wydziału Filologicznego do finansowania jednostki o charakterze raczej historycznym. Profesorowi Czapkiewiczowi udało się dużym wysiłkiem i zaangażowaniem utrzymać ten kierunek specjalizacji — mającej w Krakowie znakomite tradycje — i zainteresować nim niektórych studentów, co zapewnia do dziś aktywność naukową tej unikalnej placówki.

Warto dodać, że zainteresowanie profesora numizmatyką arabską podzielała jego żona. Pani Maria Czapkiewiczowa, absolwentka krakowskiej arabistyki i uczennica profesora Lewickiego, zatrudniona była w pracowni od początku jej istnienia. Osoba mądra, skromna i bardzo lubiana przez współpracowników, przeżyła swojego męża jedynie o dwa lata, do końca aktywnie uczestnicząc w badaniach naukowych pracowni.

Wieloma powstającymi tam pracami Czapkiewicz kierował osobiście i tam też zorganizował specjalny zespół do badań nad leksykologią arabską. Na bazie ogromnego materiału, gromadzonego na podstawie najbardziej znanych słowników i leksykonów arabskich — od średniowiecza po czasy współczesne — miał powstać pierwszy wielki, filologiczny słownik arabsko-polski. Śmierć profesora udaremniła to przedsięwzięcie, zamierzone na wiele lat pracy zespołu.

Trzeba podkreślić, że działalność administracyjna profesora Czapkiewicza nie ograniczała się do problemów ściśle arabistycznych. Jako dyrektor interesował się niezwykle działalnością wszystkich zakładów i starannie dbał o rozwój innych kie-

runków orientalnych. Dużą wagę przykładął między innymi do zapewnienia ciągłości badań afrykanistycznych przy Zakładzie Arabistyki i corocznego zorganizowania lektoratów języków suahili i hausa dla studentów. Ale największą zasługą Czapkiewicza jako dyrektora Instytutu Filologii Orientalnej było utworzenie w 1987 r. nowego kierunku — japonistyki, która wkrótce stała się — i jest nadal — najpopularniejszym kierunkiem studiów orientalistycznych.

We wszelkich działaniach na rzecz zakładu, instytutu i uniwersytetu uczony wykazywał maksimum energii i zaangażowania — nie zaniedbując przy tym własnej pracy naukowej. W r. 1985 uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego, przede wszystkim dzięki rozprawie *Arabic idioms*.

Naukowa działalność profesora znana była i ceniona nie tylko w kraju, ale też za granicą. Czapkiewicz aktywnie uczestniczył w zjazdach, sympozjach, kongresach. Był członkiem wielu towarzystw naukowych, m.in. Prezydium Komitetu Nauk Orientalistycznych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Komisji Orientalistycznej i Komisji Językoznawczej Oddziału PAN w Krakowie, Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, Middle Eastern Studies Association w Stanach Zjednoczonych.

Wyrazem uznania za osiągnięcia naukowe i dydaktyczne były kolejne nagrody — Ministra Szkolnictwa Wyższego, Złoty Krzyż Zasługi, Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, a także Ministra Gospodarki Komunalnej i Ochrony Środowiska za współpracę z polskimi architektami nad urbanistycznym projektem rozwoju Bagdadu. Profesor często bowiem był zapraszany do współpracy — jako tłumacz i konsultant — przez inżynierów pracujących w krajach arabskich. W 1982 r. stał się przy tej okazji współtwórcą wynalazku, który umożliwił wprowadzenie jednolitego systemu transliteracji do kodowania informacji dla banku danych, zapisywanych w różnych alfabetach.

Większość absolwentów krakowskiej arabistyki wspomina profesora Czapkiewicza jako wspaniałego nauczyciela. Swoją pracę dydaktyczną traktował bardzo poważnie. Niezwykle obowiązkowy i punktualny, a przy tym elokwentny i dowcipny, emanujący energią i sam zawsze zainteresowany omawianym tematem, fascynował słuchaczy i utrzymywał ich uwagę do ostatniej minuty zajęć. Sławne były jego zajęcia z gramatyki arabskiej czy też wykłady monograficzne na temat historii języka arabskiego lub dialektologii — ale egzaminy były trudnym progiem do przejścia, bywał bowiem bardzo wymagający.

Jednak każdy — zarówno student, jak i pracownik — mógł skorzystać z rady i pomocy profesora. Jako promotor prac magisterskich czy doktorskich poświęcał swoim podopiecznym bardzo wiele uwagi. Nie szczędził też czasu na opracowywanie materiałów dydaktycznych. Był pomysłodawcą i współautorem dwóch skryptów, którymi studenci arabistyki posługiwali się przez wiele lat¹².

---

¹² Z. Alim Mekki, *Nata'allamu 'l-luġata 'l-'arabiyya. Materiały pomocnicze do nauki języka arabskiego*, wyd. 1. Kraków 1977; wyd. 2. 1979; wyd. 3. 1990, oraz z E. Górską, *Chrestomatia arabskich tekstów specjalistycznych — materiały pomocnicze do praktycznej nauki języka arabskiego dla studentów III-V roku filologii arabskiej*, Kraków 1982.

Jak każdy człowiek o silnej osobowości i przenikliwej inteligencji posiadał wśród studentów zarówno gorących zwolenników, jak i zagorzałych antagonistów — nikt jednak nie pozostawał wobec niego obojętny. Jako człowiek zawsze budził powszechny szacunek swoją nieskazitelną postawą uczzonego, który nawet w trudnych czasach pozostał wierny sobie i głoszonym poglądom.

Nagła i przedwczesna śmierć Andrzeja Czapkiewicza przerwała wspaniałe rozwijającą się karierę naukową i wiele wątków rozpoczętych prac badawczych; uniemożliwiła również realizację zaplanowanych przedsięwzięć o charakterze organizacyjnym. Była też prawdziwym ciosem dla środowiska krakowskich orientalistów, które traciło zwierzchnika o niekwestionowanym autorytecie i głównego animatora działalności naukowej.

Wyrazem uznania dla profesora i wdzięczności jego uczniów i współpracowników było utworzenie w r. 1991 Fundacji Arabistycznej im. A. Czapkiewicza, działającej do dziś przy Instytucie Filologii Orientalnej UJ. Jej celem jest wspieranie pracy naukowej młodych arabistów i dbałość o rozwój tych kierunków badań, którymi profesor interesował się szczególnie — a więc dialektologii, leksykologii i historii języka arabskiego. Trudno o wspanialszy pomnik dla człowieka, który przez całe życie pracował na rzecz nauki, swoich uczniów i całej społeczności akademickiej Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Bibliografia

- M. Dzickan, Z. Poniatowski, *A bibliography of Arabic and Islamic studies in Poland (1945–1992)*, Warszawa 1993.
- E. Górską, *Bibliography. Works of Professor Andrzej Czapkiewicz*, „Folia Orientalia” XXVIII, 1991, s. 9–12.
- E. Górską, J. Bubka, *Professor Andrzej Czapkiewicz (1924–1990)*, „Folia Orientalia” XXVIII, 1991, s. 5–7.
- M. Kowalska, *Prof. dr Andrzej Czapkiewicz (1924–1990)*, „Przegląd Orientalistyczny” 3–4, 1990, s. 393–394.
- S. Kubiak, *Prof. Andrzej Czapkiewicz 1924–1990*, „Wiadomości Numizmatyczne” XXXIV, 1990, z. 1–2 (131–132), 1990, s. 92–93.
- A. Małecka, *Prof. Andrzej Czapkiewicz*, „Tygodnik Powszechny” 1990, nr 41 (2155), s. 2.

Elżbieta Górską